

De nya medaljörerna

Vid sitt årsmöte i Sala 28 maj 1961 tilldelade Upplands fornminnesförening rektor *Nils Göransson*, Sollentuna, folkskollärare *A. N. Sandén*, Älvkarleö, och byggmästare *Einar Levander*, Lagga, sin förtjänstmedalj. Här nedan teckna de medaljerade några drag ur sin verksamhet och kulturminnesvårdande gärning.

NILS GÖRANSSON

Två förhållanden är väl de egentliga orsakerna till att jag kommit att intressera mig för hembygdsarbetet: jag har för det första alltid tyckt om historia, framför allt vårt eget lands, som jag redan i folkskolan läste med stor lust, därtill också livligt uppmuntrad av min far, som

var en duktig lärare, men även stimulerad av alla de gamla original, som i min barndom ännu fanns i min sörmländska hembygd och hade mycket av ortshistoria att förtälja. Jag var för det andra redan som barn angelägen att bevara »gamla saker», något som då kom min praktiske fader att undra, om hans son inte var på god väg att bli lumpsamlare.

Under min seminarietid var hembygdsundervisningen ett nytt ämne på folkskolans schema, och de impulser, som jag fick under min utbildning vid seminariet, blev naturligtvis av betydelse för min utveckling.

Men annars är det väl, som jag nämnde, då jag i våras fick mottaga Upplands fornminnesförenings förtjänstmedalj, närmast en tillfällighet, som gjorde, att jag kom att ägna mig åt hembygdsstudier. Jag kom som ung lärare till Sollentuna och skulle omedelbart undervisa i hembygds-kunskap, som det numera heter, men visste ingenting om den bygd, jag skulle lära andra något om. I ett under utveckling statt föroortssamhälle, där jag ännu inte kände någon, var det svårt att finna dem, som kunde ge mig upplysningar om bygden, och någon hembygds litteratur fanns inte. Barnen visste mer än jag. »Vet magistern, att det ligger en kung begravd i Luffarbacken?» frågade mig en liten pojke min första dag i skolan. Det visste magistern inte då. (Luffarbacken var dåtida benämning på området kring kungshögen vid Hersby.)

Jag måste alltså själv söka få reda på det väsentliga om min nya hembygd, dess natur och arbetsliv, dess historia och kulturminnen. Jag blev snart engagerad i en pågående inventering av fornminnena i bygden och lärde mig så efter hand ett och annat om densamma. När jag efter fyra år åter läste hembygds kursen, visste jag åtskilligt mer, och småningom hade jag utökat mitt vetande, så att jag 1931 vågade att tillsammans med en kollega samla det viktigaste till en liten bok för Sollentunas skolbarn om deras hembygd.

Då en hembygdsförening vid mitten av 30-talet bildades i Sollentuna, var man vänlig att låta mig komma med i dess styrelse, vilken jag alltjämt tillhör. Föreningen har fått stor tillslutning. Kommunen har i många hänseenden varit välvillig mot vår verksamhet och bl. a. ställt den gamla bondgården Hersby, som köpingen äger, till föreningens disposition och under senare år lämnat ett årligt anslag till verksamheten. Hembygds gården Hersby är märklig i det avseendet, att den inte har flyttats till sin plats utan är ursprunglig på densamma. En mangårdsbyggnad från slutet av 1700-talet, ett visthus, ett lider, ett stall, en loge och en smedja finns där bevarade, de båda sistnämnda visserligen för några år sedan ditflyttade från andra delar av köpingen. I dessa hus

är samlade omkring 1 300 föremål, huvudsakligen minnen från den här nu försvunna bondekulturen. Hembygdsgården ligger vid huvudvägen genom köpingen, ett förhållande som innebär en risk vid ev. vägbreddning, men vi hoppas, att man med god vilja skall kunna bevara den för framtiden på dess nuvarande plats.

I arbetet har hembygdsföreningen sett som sin främsta uppgift att bidra till att lära de nya sollentunaborna, som i många hundratal årligen bosätta sig här, känna den gamla bygd, som de fått sitt hem i. Genom föredrag och kurser i olika sammanslutningar i köpingen har vi sökt förverkliga detta mål. Men vi har också i samma syfte ordnat ett stort antal exkursioner och gett ut småskrifter med ämnen ur bygdens historia (Sollentuna hembygdsförenings skriftserie). Genom kommunens frikostighet får varje elev i tredje årskursen i våra skolor boken »Vår hembygd Sollentuna», som skolstyrelsen för några år sedan gav mig tillfälle att ge ut, så nu torde åtskilliga veta, att »det ligger en kung begravd i Luffarbacken».

Vi som arbetar i Sollentuna hembygdsförening, vi känner emellertid, att i ett samhälle, som växer så snabbt som vårt och där allt så fort förändras, där borde vi vara fler i arbetet för att åt eftervärlden bevara inte endast bygdens historia på pränt utan också dess vackra natur och värdefulla minnen av den kultur, som levde här intill vår egen tid, då stadskulturen trängt på och totalt förändrat samhället. Vi är visserligen 700 medlemmar i föreningen, men de verkligt aktiva är naturligtvis betydligt färre. I en kommun på mer än 25 000 invånare behövde vi vara många fler med intresse för bygdens historia och för bevarandet åt eftervärlden av »gamla saker», fornminnen, byggnadsminnen osv., för att rekryteringen i det aktiva arbetet inte skall äventyras och för att kommande generationer av sollentunabor inte skall stå ännu mera rotlösa i tillvaron än nutidens förortsbor ofta gör.

Men att under hela sin tjänstetid ha fått vara med om att samla uppgifter till och sprida kunskaper om den bygds historia, där man verkar, att under många år ha fått arbeta i dess hembygdsförening, att under tiden ha fått lära känna och bli god vän med så många människor, som lever i den bygden, med åren lärt känna den och efter hand knutits allt fastare till den — det har varit stimulerande.

Nils Göransson

A. N. SANDÉN

Jag är född i Västlands socken, eller Vessland som den då kallades, 12 mars 1887. Min far, folkskollärare i Sandby i nämnda socken, härstammade från Vingåker i Södermanland, men min mor var västlandsbo, född i gästgivargården i Staf, en gammal gård med anor från 1600-talet. Min far dog när jag var 9 år, och min mor måste med sina två söner flytta till en liten stuga, som min far hade köpt. Min äldre bror hade några år tidigare börjat studera vid läroverket i Gävle och måste nu låna medel till sina fortsatta studier. Själv hade jag bestämt mig för att bli skollärare som min far, och åren 1904–08 studerade jag vid Uppsala folkskoleseminarium, där jag sistnämnda år avlade folkskollärexamen. Vid höstterminens början 1908 blev jag vikarie vid folkskolan i Älvkarleö bruk, där jag följande år blev ordinarie lärare. På denna plats kom jag att stanna till uppnådd pensionsålder 1950. Jag flyttade då till en nyinköpt villa i Älvkarleö.

När jag tillträdde min tjänst i Älvkarleö lade jag strax märke till den vackra naturen i min nya hembygd, de frodiga lövskogsdungarna, de vidsträckt barrskogarna, och framför allt den vackra Dalälven med sina

forsar och det då helt orörda Älvkarlebyfallet. Men även bruket med de gamla hammarsmedjorna intresserade mig och jag började snart söka att få veta något om brukets och bygdens historia under gångna tider. Jag skaffade mig en kamera och fotograferade flitigt natur och byggnader i trakten. Bilderna använde jag vid några föredrag om hembygden. Det var på den tiden ej så vanligt med nöjesanordningar, ej ens någon biograf fanns, men en nybildad föreläsningsförening anordnade föreläsningar, som alltid voro talrikt besökta. Mot min förmodan drogo också de enkla föredrag jag höll fulla hus, och intresset för hembygden växte hos mig själv och övriga sockenbor. Efter några år hade jag kommit så långt att jag försökte mig på att utarbeta en sockenbeskrivning över Älvkarleby. Den utkom 1923 och rönt så livlig uppskattning att upplagan, 1 800 ex., efter några år var slutsåld.

Mitt intresse för hembygden hade hittills mest tagit sig uttryck i forskandet angående bygdens historia, men vid denna tid hade en del gamla allmogesaker börjat samlas av kontorsskrivare Einar Willner. Det framgick av hans arbete att även på detta område fanns mycket att tillvarata. År 1926 bildades Älvkarleby hembygdsförening, där jag kom med i styrelsen som kassaförvaltare. Det var dock endast några av de första åren jag innehade denna befattning. Föreningens arbete koncentrerades första tiden på att få till stånd en gammelgård där de insamlade föremålen kunde förvaras. År 1930 var Älvkarleby gammelgård redo att invigas. Den bestod redan då av ett flertal byggnader, men under årens lopp har ännu ytterligare såväl boningshus som stall, ladugård, brygghus m. m. tillkommit, så att anläggningen nu omfattar 13 byggnader. I dessa förvaras de insamlade allmogeföremålen, vilkas antal under årens lopp mycket ökats. Vid en av mig företagen katalogisering under åren 1958–60 upptog samlingarna ej mindre än 1 324 nummer.

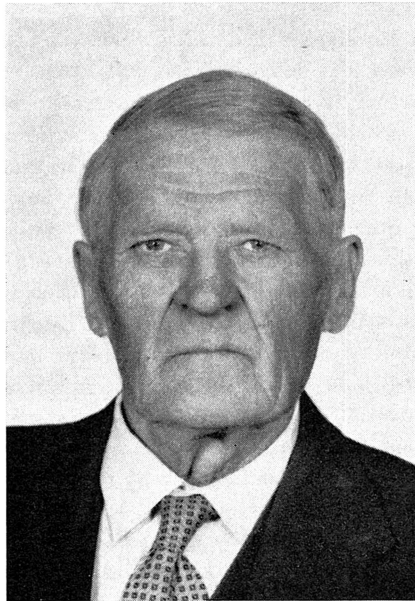
Lusten att skriva drev mig att författa — utom en del artiklar till tidningar — ett par mindre hembygdsböcker. Till svenska folkskolans 100-årsjubileum år 1942 utgav jag på eget förlag »Skolmostrar och skolmästare, drag ur folkundervisningens historia i Älvkarleby socken under 1700- och 1800-talen». På begäran av kyrkorådet skrev jag år 1948 en beskrivning över Älvkarleby kyrka, som var avsedd att försäljas till intresserade besökare vid kyrkan. Dessa båda skrifter äro nu sedan många år utgångna.

Sockenbeskrivningen över Älvkarleby av år 1923 efterfrågades ännu långt in på 1950-talet, när upplagan för länge sedan tagit slut. Från skolstyrelsen fick jag genom överläraren en förfrågan om de kunde få

trycka om densamma, då den bl. a. kunde vara behövlig för hembygdsundervisningen i socknens skolor. Jag lovade då att omarbeta den och föra historiken fram till våra dagar, varjämte några nya kapitel skulle tillkomma. Denna nya helt omarbetade upplaga utkom till julen 1960. Tryckningen har helt bekostats av Älvkarleby kommun, som även står för distribueringen av böckerna. För detta är jag kommunen synnerligen tacksam.

Till sist vill jag till Upplands fornminnesförening framföra ett varmt tack för den förtjänstmedalj som tilldelades mig vid föreningens årsmöte 1961.

A. N. Sandén

EINAR LEVANDER

Att få mottaga Upplands fornminnesförenings förtjänstmedalj var för mig ett mycket stort nöje. Men att behöva skriva om sig själv var en betydligt svårare sak. Jag vill dock försöka.

Jag är född i Morby i Lagga år 1891 och har blivit hembygden trogen hela mitt liv. Morby är f. ö. en släktgård från början av 1700-talet.

Lagga är en bygd med stor rikedom på fornminnen av olika slag. Mora Stenar, där man fram till år 1457 valde och hyllade Sveriges konungar, är en riksbekant plats. En mängd gravfält från olika tidsåldrar finnas inom socknen och i dess närhet och jag kom i yngre år att intressera mig för dem. Vid oräkneliga promenader och besök i hagar och skogsbackar upptäckte jag åtskilliga gravar och fascinerades av allt jag såg; man kunde i andanom blicka ut över Lagga-slätten, som åtskilliga hundra år tidigare varit segelled, och se en vikinga-armada på kurs söderut till härnadståg i sydligare länder. Forngravarna kunde helt säkert berätta en hel del och jag undrade alltid vad som kunde gömmas i dem.

Så blev det arkeologiska undersökningar på olika platser inom Lagga och jag fick den stora förmånen att få deltaga i dem. Det gällde utgrävningar vid Mora Stenar, Norrby, Örby och Olunda, ledda av auktoriteter på området, i sanning inspirerande att arbeta tillsammans med. Min inställning till det fornhistoriska stärktes alltmer och jag har sedermera aldrig försummat att besöka utgrävningar även på främmande orter.

Mot bakgrunden av vad som ovan sagts blev det för mig naturligt att vara med om och bilda Lagga hembygds- och fornminnesförening år 1946. Föreningen kom till för att rädda Väsby väderkvarn till eftervärlden. Kvarnen, som funnits på sin plats sedan 1870-talet, hade inte bara för Lagga-borna blivit en institution, även för dem som hade sin färdväg längre bort hade kvarnen blivit en välkänd, livgivande siluett. Kvarnen var i fullt användbart skick, men det hade blivit ny tid över tegarna; en väderkvarn hade inte längre någon funktion att fylla. Ägaren hade upphört med driften och stod i begrepp att sälja kvarnen, som i så fall skulle degraderas till ett kafé i Enköpingstrakten. Detta vore nästan det värsta som kunde hända bygden. Lagga hembygds- och fornminnesförenings första uppgift blev att få kvarnen kvar på sin plats i ursprungligt skick. Det lyckades. Min första uppgift var att byta ut vingarna, som voro i miserabelt skick. Uppdraget var knappast ett av de lättare, men eftersom jag en gång tidigare varit med om samma sak gick det. Det var bjässar på 11 meters längd, men de kom på sin plats. Väderkvarnen är i dag en av de få i Sverige, som är fullt användbar, även om den inte sätts i gång annat än när det kommer intresserade på besök.

Lagga hembygds- och fornminnesförening har sedermera utbyggt sin verksamhet genom förvärvet av Gamla prästgården invid kyrkan. Innan

gården i mitten av 1950-talet kunde invigas, företogs en hel del restaureringsarbeten av skilda slag av fackmän på olika områden. Även jag hade nöjet få medverka vid den intressanta restaureringen, som gick ut på att återställa gården i möjligast ursprungliga skick. Gården har blivit en högt skattad samlingssal för i första hand föreningens sammankomster, men även för andra ideella föreningar inom socknen. Lagga hembygds- och fornminnesförening tilldelades år 1956 Disa Gilles pris.

Till slut vill jag framhålla att den mig tilldelade förtjänstmedaljen kommer att sporra mig till ytterligare insatser inom hembygds- och fornminnesvården.

Einar Levander